

- іст. наук. – Черкаси, 2007.
3. Нехаев В.С., Серцов М.А. *Огнеборцы Запорожья: Очерки истории и деятельности пожарной охраны Запорожской области.* – Запорожье, 1997.
 4. *Історія пожежної охорони Кіровоградщини. 1841–1997* / О. Полтанов, В. Доманський, В. Очкала, Л. Костилева. – Кіровоград, 1998.
 5. *Держархів Сумської області (далі – ДАСО).* – Ф. Р-4625. – Оп. 1. – Спр. 13.
 6. *ДАСО.* – Ф. Р-4625. – Оп. 1. – Спр. 51.

Kharlamov M.I. Fire fighting working of temporary region instructors in the USSR during the beginning of 1920th. In this article are discussed some important issues of the fire instructors activity in Ukrainian villages during the New Economic Policy. We investigate the aspects of the creation of public authorities hierarchy in the fire fighting work. The questions of interaction between the government and local rural population in fighting fires activity are analyzed.

Key words: fire safety, region fire instructor, public authorities, fire prevention measures, fire prevention activity

К. В. Діденко

ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ СПРИЯННЯ ВЧЕНИМ З ВІДКРИТТЯ БУДИНКІВ ВЧЕНИХ В УКРАЇНІ (1920-і рр.)

Досліджується діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим із відкриття Будинків вчених у найбільших містах України. З метою сприяння покращенню матеріального та морального становища вчених, а також створення робочих умов для науково-технічної та творчої інтелігенції Росії, за умов воєнного комунізму, більшовицьким керівництвом ініціювалося створення Центральної комісії з поліпшення побуту вчених при РНК РРФСР, аналогом якої в Україні став Всеукраїнський комітет сприяння вченим. У 1920-х рр. діяльність Будинків вчених на території УСРР сприяла консолідації української наукової еліти та діячів культури, активній культурно-освітній і громадській роботі, організації і налагодженню економічної допомоги працівникам науки, поширенню та популяризації наукових і науково-технічних знань.
Ключові слова: ВУКСУ, Будинки вчених, наукова еліта, культурно-освітня діяльність, економічна допомога

Доля українських вчених 1920-х рр. важка і трагічна. З установленням більшовицької влади, значна частина української інтелігенції змушена була емігрувати. Ті науковці, що залишилися, мали виживати у складних політичних і соціально-економічних умовах. Більшовицьке партійне керівництво намагалося залучити кращих представників попереднього режиму на службу новій владі, а також взяти їх під контроль більшовицької пропаганди. Складне економічне становище, в якому опинилася еліта колишньої Російської імперії, негативно впливало на її настрій і ставлення до нового керівництва. З метою сприяння покращення матеріального та морального становища вчених, а також створення робочих умов для науково-технічної та творчої інтелігенції, за умов воєнного комунізму, більшовицьким керівництвом ініціювалося створення Центральної комісії з поліпшення побуту вчених при РНК РРФСР, аналогом якої в Україні став Всеукраїнський комітет сприяння вченим. Історія заснування та діяльності Будинків вчених на території України ще не досліджена науковцями. На сьогодні запропоновані лише декілька наукових студій, присвячених цій тематиці, зокрема С. Білоконя [1], А. Калініна, О. Луговського [2]. Певні інформаційні довідки про Будинки вчених можна знайти на їхніх офіційних сайтах у мережі Інтернет, де вказується дата створення і місце розташування установи.

1920-ті рр. в УСРР стали періодом структурної перебудови економіки, застосування нових методів господарювання та нових органів управління. Зміни, що проводилися, були метою побудови нового сусп-

ільства. Революція, потім роки громадянської війни принесли з собою голод і розруху. Влада не справлялася з проблемами як соціальною, так і економічного характеру. В країні повсюди відбувалося зниження якості життя, у досить складному становищі опинилися й учені. На різного рівня заходах, конференціях початку 1920-х рр. у непривабливому і похмурому вигляді характеризувалося їх матеріальне становище. На засіданнях констатувалися факти низьких заробітних плат, недостатнього забезпечення харчуванням та предметами першої необхідності. Щоб вижити самим і прогодувати сім'ю, професори змушені були поєднувати роботу відразу у кількох навчальних закладах. Водночас спостерігався відтік професорсько-викладацького складу з ВНЗ на господарські й адміністративні посади.

31 жовтня 1921 р., з метою оптимального вирішення існуючої проблеми було створено Всеукраїнський комітет сприяння ученим (ВУКСУ). Його очільником став Д. Мануїльський, до керівного складу організації ввійшли Х. Раковський, М. Владимиров, Г. Гринько, а також відомі вчені того часу – А. Кримський, Д. Багалій, Д. Граве, професори вищих навчальних закладів – В. Данилевський, А.-Б. Пшеборський, Л. Писсаржевський, А. Алов та ін. Почесним членом був і письменник В. Короленко [3, 3]. Одним із напрямів діяльності ВУКСУ впродовж 1920-х рр. було відкриття Будинків вчених у найбільших містах України – Одесі, Харкові, Дніпропетровську, Києві, Вінниці, а також представництва Комітету в інших містах – Катеринославі, Полтаві, Чернігові, Кам'янці-Подільському, Ніжині, Миколаєві, Глухові, Кременчуці, Житомирі, Херсоні, Миколаєві тощо. Будинки вчених, будучи місцем зосередження науковців країни, перетворилися на популярні культурні заклади міст, де відбувалися численні концерти, лекції, родинні вечірки, здійснювалися кіноперегляди, існували бібліотеки, їдальні, гуртки, студії, влаштовувалися екскурсії.

Перший в Україні Будинки вчених, за сприяння ВУКСУ, був відкритий в Одесі. До цього такі заклади були відкриті й активно працювали в найбільших містах РСФРР – Ленінграді та Москві. Одеський осередок розгорнув роботу ще задовго до офіційного відкриття. Його історія діяльності розпочалася 1 листопада 1922 р., коли кількість членів становила майже 200 осіб. Офіційне відкриття Одеського Будинку вчених відбулося 1923 р., за адресою вул. Щепкіна, 12 [4, 16]. В його створенні активну участь взяла Одеська Секція наукових співробітників. Спочатку було обрано Правління і затверджено статут. До першого увійшли: голова – проф. Шатунівський, його заступники – І. Гіш, Л. Ліпер, секретар – Н. Моїсеїв, скарбник – В. Анатолів, членами стали професори – П. Толстой, В. Ставракі, В. Лазурський, А. Музичко, Ф. Петрунь, Ф. Каминський, Я. Богдасарянц, Я. Мерзон, Е. Шрабштейн. Також створена ревізійна комісія у складі Л. Турчановича, Ш. Вишнепольського, Т. Хаїта [5, 7].

За мету діяльності Правління Одеського Будинку вчених ставило створення сприятливих умов, за яких співробітники всіх галузей науки і мистецтва могли б збиратися не тільки для обміну своїми досягненнями, але й для ознайомлення з ними широким трудовим мас. Правління та члени цієї установи розпочали роботу з організації ряду літературно-музичних вечорів, з залученням найкращих художніх сил Одеси. Це відразу створило в Будинку вчених атмосферу поживлення, зближення людей мистецтва з науковцями, дало можливість Правлінню швидкими темпами перейти на шир-

шу громадську діяльність. Чимало вчених погодилися проводити вечори, де читали доповіді з різних проблем – про сучасні досягнення в науці, життєві принципи, а також знаходили час обговорювати й інші життєво необхідні проблеми. Таких доповідей у 1923 р. було зроблено більше 20, не беручи до уваги участі наукових співробітників у спеціальних літературних вечорах із вшанування пам'яті чи ювілейних дат. Одеський Будинок вчених існував і функціонував як заклад, що прагнув об'єднати всі наукові сили Одеси у складній політичній і соціально-економічній ситуації.

Нагальною необхідністю стало і створення Будинку вчених у Харкові – тогочасній столиці України. Приводом до підняття цього питання стала постанова Бюро ВУКСУ, за участю А. Халатова, який впродовж 1921–1928 рр. очолював Комісію з поліпшення побуту вчених при Раднаркомі РСФРР, Владимирського, В. Затонського і Я. Ряппо, а також постанова РНК УСРР від 30 листопада 1923 р. [6, 11]. Бюро ВУКСУ та Всеукраїнське Центральне Бюро Секції наукових співробітників констатували, що культурно-освітня робота Секції наукових співробітників Харкова проводиться розпорозрено та неорганізовано і визнали, що науковці міста відстали від політичного життя країни, порівняно з Москвою. Для об'єднання науковців з проведення культурно-освітньої роботи, а також підвищення політичного рівня та зближення наукових співробітників з масами, шляхом читання доповідей і проведення дискусій, наукових лекцій, організації інтернату для науковців у відрядженнях, необхідно було в терміновому порядку знайти приміщення для Будинку вчених.

Постійно здійснювалося листування та особиста участь у переговорах членів Бюро Всеукраїнського комітету сприяння вченим з Житловою комісією щодо одержання відповідного приміщення в Харкові. В результаті копіткої праці, приміщення було виділене. Офіційне ж відкриття Харківського Будинку вчених відбулося 25 листопада 1925 р. [7, 26]. На відкритті були присутні представники ВУКСУ, які у своїх виступах вказували на завдання, що ставилися перед його членами. Харківський Будинок вчених був покликаний служити не тільки взаємному зближенню працівників науки, але й тісному єднанню наукових сил з широкими масами трудящих.

Діяльністю Харківського Будинку вчених керувало Правління, яке обиралося з 15 осіб. До нього входили два представники ВУКСУ, один представник Центрального Бюро Секції наукових співробітників, три представники Бюро Харківської Секції наукових співробітників, а також дев'ять осіб, які обиралися на загальних зборах членів Будинку вчених [6, 12]. Його завідувачем став Е. Якобсон, його заступником – П. Уманський, до складу увійшли відомі науковці – А. Алов, П. Риттер, О. Покровський та ін. Загальна кількість членів Будинку вчених на січень 1926 р. становила 234 особи, але дані не остаточні, адже щодня кількість членів збільшувалася [8, 18]. Для ефективної роботи установи Правління призначило зі свого складу голову, заступника голови та секретаря, а також при Правлінні був організований технічний апарат у складі завідуючого Будинку вчених і необхідної кількості працівників. Відразу створювалися і різні комісії: господарська, ревізійна, бібліотечна, лекційна, музична, культурна.

Ініціаторами створення Катеринославського Будинку вчених виступила Секція наукових робітників при Катеринославському губвідділі профспілки «Робос», що виникла 1923 р. і складалася з викладачів і

науковців місцевих інститутів – гірничого, медичного, народної освіти (колишнього університету) та фізичної хімії. 26 січня 1925 р. на загальних зборах СНР профспілки «Робос» була обрана Комісія з організації Будинку Вчених у складі професорів П. Рубіна (обраний головою), Ю. Фохта, В. Маковського, А. Рейнгарда, І. Огієвського, А. Джебевського і доктора Догенберга [9, 3]. 25 лютого на засіданні бюро СНР був оголошений і затверджений проект статуту та кошторис Будинку вчених, який направили на затвердження до ВУКСУ. 21 липня повідомили про надання місцевою владою приміщення – колишній губернаторський будинок, з якого був відселений Будинок освіти. Також постановою бюро було визначено новий склад Комісії з організації Будинку вчених, до якої увійшли професори П. Рубін (голова), К. Пенкославський, С. Циммерман, А. Співаковський і С. Сагардо. З коштів СНР для організації Будинку вчених було виділено 300 крб. [9, 5].

Однак лише в грудні 1927 р. було отримано згоду на відкриття установи. У 1928 р. Катеринославський (після перейменування міста – Дніпропетровський) Будинок вчених розпочав роботу як самостійна установа з Правлінням, обраним на загальних зборах, ревізійною комісією та окремими комісіями. Правління Будинку вчених було обрано на загальних зборах 9 грудня 1927 р. і складалося з 9 членів та 2 кандидатів. До 1 січня 1928 р. видано 237 квитків членів Секції та 330 вхідних квитків для членів сімей наукових співробітників. Кількість членів Будинку вчених за перші місяці роботи склала 237 осіб і з кожним днем збільшувалася [10, 7]. Роботу він розпочав з організації різних вечорів, виступів вчених, проведення дискусій і засідань щодо нових досягнень у сфері науки.

Одним з останніх на території України був відкритий Київський Будинок вчених, який також був задуманий як заклад, що мав консолідувати наукову інтелігенцію міста. Ініціаторами його створення стали відомі вчені – О. Дорошкевич, С. Веселовський, Р. Заклинський, С. Гаєвський, П. Височанський, Д. Белінг, В. Удовенко, О. Крупський, В. Гедройц, Н. Миколенко, О. Плевако, Я. Розанов, Н. Ойслендер, І. Пфедер-Зорін, Л. Ревуцький та ін. Було обрано Ревізійну комісію, до складу якої увійшли Л. Артемський, С. Веселовський, Є. Кельман [11, 22].

Офіційне відкриття Київського Будинку вчених відбулося 24 грудня 1927 р. Першим його директором став галичанин М. Сабат, рідний брат акторки театру «Березиль» С. Федорцевої. Перші загальні збори членів Будинку відбулися 12 лютого 1928 р., хоча фактично робота розпочалася з 1 січня, а перший запис у члени закладу здійснено 7 січня. На момент Загальних зборів у члени установи записалися вже 540 осіб, причому саме в день зборів записалися лише 150 осіб, що засвідчило потребу та значну зацікавленість київських учених у власній науковій установі. На засіданні 16 лютого першим головою правління Київського Будинку вчених було обрано професора Київського інституту народної освіти О. Дорошкевича, а його заступником – Н. Миколенко.

На зборах 24 лютого 1928 р. були обрані члени правління у складі 15 осіб – Н. Миколенко, О. Дорошкевич, Б. Скарбек, С. Іваницький-Василенко, Р. Заклинський, О. Попов, Я. Розанов, В. Удовенко, Б. Лисін, С. Гаєвський, К. Котов, Д. Белінг, Д. Остапович, М. Орловський, М. Копачевська і 8 кандидатів – Л. Ревуцький, О. Соколовський, П. Височавський, Н. Ойслендер, В. Гедройц, П. Марчук, І. Пфедер-Зорін. Також була сфор-

мована ревізійна комісія з 3 осіб – С. Веселовського, А. Артемського, Є. Кельмана та кандидатів – В. Галевича і В. Ганчеля [12, 2]. Станом на 1 січня 1929 р. у Київському Будинку вчених були зареєстровані 865 осіб, постійних гостей (переважно дружин науковців) – 373 (разом – 1238).

Правління клубу вважало, що успіх роботи Будинку вчених буде забезпечений тільки тоді, коли вона буде побудована на принципах самовдосконалення й ініціативності його членів. З цієї метою, були створені комісії – лекційна, музично-художня, екскурсійна, виховання дітей, бібліотечна, вивчення іноземних мов, гуртків української мови, спорту та фізкультури та кіно-комісія [13, 8]. Так, до лекційної комісії увійшли – Й. Гермайзе, М. Грінченко, О. Гольдман, Д. Дяченко, Ф. Ернст, О. Левитський, А. Лебідь, Ф. Полонський, О. Попов, В. Радзимовська, С. Сидоряк, М. Холодний, Л. Штрум.

Музично-художня комісія розробляла плани й програми стильних концертів, займалася організацією родинних вечірок, художніх разових вистав чи концертів. Очолюва її М. Грінченко, членами були М. Вериківський, Л. Дорошкевич, Ю. Масіотин, Д. Ревуцький, О. Савченко [13, 18]. Екскурсійна комісія розробляла плани й детальні маршрути близьких і далеких екскурсій, вела переписку з іншими Секціями наукових співробітників, популяризувала екскурсійну та туристичну справу між членами СНС, проводила досить різноманітні доповіді, супроводжуючи їх кінофільмами. За результатами роботи, видавала інформаційні довідники. Очолював комісію М. Шарлемань, а до її складу входили В. Базилевич (секретар), П. Карвовський, М. Пахаревський, О. Соколовський, П. Тимошок, Б. Янкович.

Комісія виховання дітей займалася дітьми дошкільного віку членів клубу Будинків вчених. Методична робота в гуртках проводилася таким чином, щоб викликати творчі імпульси в дитині, збудити природні здібності й направити їх на організовану колективну працю-гру. Очолила комісію О. Дорошенкова, а до її складу входили також О. Іконнікова (секретар), М. Коровай, К. Толмачевська, Л. Томкевич, М. Юркевич. Комісія спорту та фізкультури займалася організацією різних видів спортивних занять, забезпечувала інвентарем спортивну залу, спортивні майданчики, організувала зимові та літні спортивні змагання. До складу комісії входили: голова – В. Підгаєцький, секретар – Ж. Латешева, члени – П. Марчук, О. Плевако, І. Болсунов, І. Назаренко, В. Боровський [11, 10]. Своєю чергою, бібліотечна комісія організувала читальні зали, підбирала літературу, складала правила функціонування читальних залів. Очолювала її О. Карпинська, секретарем був О. Полулях, членами – В. Козловський, О. Савченко, М. Сагарда, М. Ясинський.

Не менш плідно працювала комісія з вивчення іноземних мов (англійська, німецька, французька). До підбору кадрів ставилися з особливою відповідальністю, підбирали кваліфікованих лекторів і аналізували методику викладання іноземних мов в гуртках. Цю комісію очолював І. Шаровольський, секретарем був О. Бургардт, членом – С. Савченко [13, 14]. Діяла також комісія гуртків української мови, яка розробляла плани організації гуртків вивчення української мови (початкового та вищого ступеня культури української мови), здійснювала пошуки кваліфікованих лекторів з цього напрямку, проводила методичні зібрання, організувала лекції. До комісії входили П. Горецький, В. Дем'янчук, М. Іваниця, В. Петрусь.

Від початку роботи Будинку вчених, на його базі окремо функціонували також різні за напрямами діяльності гуртки – марксистсько-ленінський, товариства друзів радянського кіно, української мови, радіо, фото, шахів та шашок, шиття та крою, виховання дітей (музична студія, гурток малювання, фізичного виховання та ручної праці). Керівники всіх напрямків роботи Київського Будинку вчених своєю наполегливістю і працелюбством об'єднували не тільки знаних науковців, а й виховували підрастаюче покоління, яке прагнуло все знати і вміти, а головне – нести у світ частинку себе і прогнозувати щасливе майбутнє.

Отже, Всеукраїнський комітет сприяння вченим одним із основних напрямів діяльності бачив створення Будинків вчених у містах України. Перед цими установами ставилися невідкладні завдання консолідації вчених країни, сприяння розвитку їх творчого потенціалу, залучення до пропагандистської та культурно-освітньої роботи. Важливим напрямом діяльності Будинків вчених стала організація різнопланових комісій, що активно включилися у виховання підрастаючого покоління, а для людей старшого віку були справжніми осередками культури. Головною метою появи Будинків вчених на території УСРСР у складний період часу було об'єднання вчених, працівників науки й мистецтва, заради активізації культурно-освітньої, громадської роботи, із залученням до неї широкого кола науковців, а також поширення, популяризація наукових, технічних знань, організація та налагодження економічної допомоги працівникам науки тощо.

1. Білокін С. Київська вчена корпорація (20–50-ті рр. ХХ ст.). – К., 2003.
2. Калініна А., Луговський О. «Розумні розваги для науковців та їхніх родин». З історії Київського будинку вчених НАН України // Вісник НАН України. – 2009. – № 1.
3. Центральний державний архів вищих органів влади й управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 70.
4. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 155.
5. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 300.
6. ЦДАВО України. – Ф. 539. – Оп. 3. – Спр. 1585.
7. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 195.
8. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 301.
9. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 296.
10. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 160.
11. Бюлетень Київської секції наукових робітників. – 1928. – Грудень. – № 3.
12. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 476.
13. Бюлетень Київської секції наукових робітників. – 1929. – Березень. – № 3.
14. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 35.
15. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 336.
16. ЦДАВО України. – Ф. 331. – Оп. 1. – Спр. 347.

Didenko K.V. Activities of the Ukrainian scientists' promotion committee regarding the House of Scientists opening in Ukraine. The activity of the Ukrainian scientists' Promotion Committee regarding the Scientists House opening in the largest cities of Ukraine. In order to improve the material and moral status of scientists and to create the work condition environment for science, technology and the creative intelligentsia during the War Communism by the Bolshevik leadership were initiated the establishment of the Central Commission for the welfare of scientists at the SNK of the RSFSR, the analogue in Ukraine became the Ukrainian Committee for scientists. In the 1920th the activities of the Scientists House in the USSR contributed to the consolidation of Ukrainian scientific elite and artists, active cultural, educational and social work, organizing and establishing of the economic help to the science workers, the popularization of the scientific and technical knowledge.

Key words: USAC, House of Scientists, scientific elite, cultural and educational activities, economic assistance